

לא תחמוד

פעמיים מובאים עשרת הדברות בתורה; פעם ראשונה בפרשתנו, פרשת יתרו, פעם שנייה, בספר דברים, בפרשת 'ואתחנן', במסגרת דבריו של משה על ארבעים שנות חיי ישראל במדבר. קיימים הבדלים קלים בנוסח הדברות שבשתי הפרשיות. כמה מהם נוגעים לדיבר העשירי, בו תתמקד רשימתי זאת. בפרשתנו נאמר: "לא תחמד בית רעך - לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושוורו וחמרו - וכל אשר לרעך". ב'דברים' (ה, יח) הלשון והסדר משתנים: "ולא תחמד אשת רעך. ולא תתאנה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו... וכל אשר לרעך".

'לא תחמד'! מה משמעותו של דיבר זה? החכם בספר משלי (ו, כה) רומז לביטוי זה באמרו "אל תחמד זְפִיָּה בְּלִבְּךָ". החמדה שוכנת בלב, בעולמו הפנימי של האדם, בשתי צורות שונות, ברובד המחשבות שלפני המעשים: "וחמדו שְׁדוֹת וְגִזְלוֹ וּבָתִּים וְנָשָׂאוֹ" (מיכה ב, ב) או במשיכה, בחשק וברצון, במחשבות שאינן באות, או אינן יכולות לבוא לידי מימוש. חז"ל הלכו בדרך אחרת ורצו להסיק גם מדיבר זה מסקנות מעשיות, עליהן נעמוד להלן. חוקרים שונים שהושפעו מעברם הנוצרי מצאו כאן הזדמנות לנגח את בני הברית הישנה. היהדות אינה מתעניינת בחובות הלבבות אלא רק בחובות האיברים. תראו מה שהיהודים עשו ל"לא תחמד"! מי שמכיר את המסורת היהודית יודע עד כמה דברים אלה אויליים. אם דרושה הוכחה היא מצויה בדיונים המוקדשים על הסתירה, לכאורה או לא, בין החטא שבי'הרהורי עבירה לבין הטיפול הפסיכואנליטי הקלאסי. בהקשר זה התייחס ר' אברהם אבן עזרא (שמות כ, יד) לשאלה המתבקשת מאלה: "אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה. איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו?" אבן עזרא ענה שהדבר אפשרי והכל תלוי בחינוך, והוא מביא הוכחה ניצחת: "אין אדם מתאוה לשכב עם אמו אע"פ שהיא יפה, כי הרגילוהו מנעוריו לדעת שהיא אסורה לו... כן ישמח בחלקו ולא ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו". חבל שהוויכוח הקשה שפרץ בינו לבין פרויד באקדמיה של מעלה, על התאוות הבלתי מודעות ששרדו, לא הוקלט. אכן, שוב עומדת דילמה בפני היהודי, הפעם בין משטרת מחשבות לבין סעיפים קטנים בספר הלכות! כתמיד, נחליט איך שנחליט, עתידים אנו להיות נידונים ברותחים. מה החליטו חז"ל? הם בחרו את החמור שבשני העולמות, והלכו בדרך דו-מסלולית. את הממד המעשי הם קראו בנוסח שבספר 'שמות', את הממד הפנימי בספר 'דברים' המשתמש במושג 'תאוה', הרחוק יותר מהמעשים.

מהי המשמעות המעשית של ה'לא תחמד'? כדי להבין זאת נפנה ליד החזקה, ספרו ההלכתי של הרמב"ם (הלכות גולה ואבדה, פרק א). הרמב"ם מסכם את הדיונים ההלכתיים שבתלמוד, ומגדיר ארבעה פשעים או חטאים, אותם סידר לפי דרגת חומרתם:

[1] "איזה הוא גוֹזֵל? זה הלוקח ממון האדם בחזקה כגון שחטף מטלטלין מידו, או שנכנס לרשותו שלא ברצון הבעלים ונטל כלים משם... וכל כיוצא בזה הוא הגוזל".

[2] "איזה הוא עוֹשֵׂק? זה שבא ממון חברו לתוך ידו ברצון הבעלים וכיון שתבעוהו כבש הממון אצלו בחזקה ולא החזירו, כגון שהיה לו ביד חברו הלואה... והוא תובעו ואינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אֶלֶם [אלים בלשוננו] וקשה".

לפנינו מונחים משפטיים מוגדרים. ההבדל בין הגזל והעוֹשֵׂק נעוץ בדרך בה הגיע לפושע דבר שאינו שלו. הצד השווה שבהם שהבעל החוקי נפגע מבחינה כלכלית. עתה יכולים אנו לעבור מהמשפט למוסר ולדון בחמדה ובתאוות. המעשה יגדיר את ה'לֹא תַחְמֹד', התכנון את ה'לֹא תִתְאַוֶּה'.

[3] "כל החומד עבדו או אמתו או ביתו וכליו של חברו או כל דבר שאפשר לו שיקנהו ממנו והכביד עליו בַּרְעִים והפציר בו עד שלקחו ממנו, אף על פי שנתן לו דמים רבים הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר לֹא תַחְמֹד".

[4] "כל המתאוה ביתו או אשתו וכליו של חברו וכל כיוצא בהן... כיון שחשב בלבו היאך יקנה דבר זה ונפתה לבו בדבר, עבר בלא תעשה שנאמר "לֹא תִתְאַוֶּה" ואין תאוה אלא בלב..."

כדי להבין דברים אלה, מתבקשים אנו לחזור לאב-הטיפוס של החמדה במקרא, לדרמה הטרגית שבפרשת אחאב ונבות היזרעאלי (מלכים א, פרק כא.), בנוסף לארמונו בשומרון הייתה לאחאב מלך ישראל נחלה ביזרעאל. אחאב חומד בכרם נבות, שכנו, כדי להרחיב את נחלתו. 'חומד'? כן! אחאב לא גוזל ולא עוֹשֵׂק, הוא מנסה לפתות את נבות בהצעה נדיב ביותר: "תֵּנָה לִי אֶת כְּרָמְךָ... כִּי הוּא קָרוֹב אֵצֶל בֵּיתִי וְאַתָּנָה לָךְ תִּתְּחַתּוּ כָרֶם טוֹב מִמֶּנִּי". כחלופה הוא מציע: "אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ אֲתָנָה לָךְ כֶּסֶף מְחִיר זֶה". נבות לא מסוגל לקבל את הצעת אחאב: "חֲלִילָה לִי מֵה', מִתְּתִי אֶת נַחֲלַת אֲבֹתִי לָךְ".

אחאב אינו יכול לממש את חמדתו. נאמן למסורת הישראלית שלמדה (משלי כב, כה) "אֵל תִּסָּג גָּבוֹל עוֹלָם" הוא מסתגר בתוך תוכו "סָר וְזָעַף עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאֵלִי". החמדה הופכת לתסכול ממאיר. איזבל אשתו, מנחמת אותו. היא תדע איך להשיג עבורו את הכרם. היא, "בַּת אֲתַבְּעֵל מֶלֶךְ צִידְנִים" מלמדת את אחאב נהלי מלכות. "אֲתָה עֲתָה תַעֲשֶׂה מְלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל? הִיא שואלת באירוניה. איזבל שולחת עדי שקר המאשימים את נבות: "בִּרְכָּתְךָ אֶל־לֵהִים וּמֶלֶךְ" (בִּרְכָּתְךָ דִּהֵינוּ 'קללת'). נבות נידון למוות והוצא להורג. המלך יורש את רכושו של המורד במלכות. או אז בא אליו אליהו ובפיו דברים בני אלמוות: "כֹּה אָמַר יְדֹדְךָ: הִרְצַחְתָּ וְגַם יִרְשָׁתָּ?"

בדיונו בסוגיה מצביע הרמב"ם, בעקבות חז"ל, על קיומה של מעין שרשרת סיבתית המתחילה ב'חמדה', שרשרת בה, עבירה גוררת עבירה: "התאוה מביאה לידי חימוד והחימוד מביא לידי גזל... ואם עמדו הבעלים בפניו... יבא לידי שפיכות דמים". בדרמה של אחאב ונבות רואים אנו את הדברות נופלים אחד אחר השני: "לֹא תִתְאַוֶּה... שְׂדֵחִי, לֹא

תְּחִמָּד, לֹא תַעֲנֶה בְּרֶעֶךָ עַד שֶׁקָּר, לֹא תִרְצַח, לֹא תִגְנֹב". שרשרת זאת מסוכנת ביותר. אך בכך לא די כדי להבין את משמעות ה'לֹא תְחִמָּד'. מקור חשוב לדברי הרמב"ם הוא קביעתו של רבינא בתלמוד הבבלי (בבא מציעא ה, ע"ב): "לֹא תַחֲמוּד לַאִינְשִׁי, בִּלָּא דְּמִי מִשְׁמַעִי". ההמון חושב שעוברים על 'לֹא תְחִמָּד' רק כאשר לוקחים אנו דבר שאינו שלנו בלי לשלם את מלוא ערכו. רבינא קובע שטעות בידיהם. 'לֹא תְחִמָּד' איננו זהה ל'לֹא תִגְנֹב'. עוברים עבירה אף כשמשלמים פיצויים. לפעמים החוק עושה זאת, כשהוא מפנה עניים משכונה שהיתה בעייתית ומסוכנת, כדי לבנות דירות פאר לעשירים או מיוחסים כשהמצב הבטחוני השתנה. ואם נתבונן בדברי רבינא נבין למה.

הרוע שבגזילה ובעושק מובנים לכל אדם, כי ניתן למדוד מעשים אלה בערכים ממוניים. אולם, ישנם קשרים בין אדם לאדם, בין בני זוג למשל, ובין אדם לאדמה, לחפצים, ליצירות ידיו או מוחו, שאינם יכולים להיות מתורגמים לכסף. כשאדם מכריח אחר למכור דבר אליו הוא קשור רגשית, אפילו בכסף מלא או אף יותר מכדי שוויו זהו סוג נאלח של גניבה שמעבר למשמעות הכספית. לא חשוב איך מכריחים בן אדם לעשות זאת, בалиמות, בשקרים, באמצעות שכנוע או תוך ניצול השפעת אנשים שקשה לסרב להם או אף באמצעות החוק, הפועל כך עובר על 'לֹא תְחִמָּד'. המסורת היהודית מדברת על 'גזל שינה'. החמדה פירושה גזל חלומות וגזל רגשות, דברים שהממון לא יכול להחזיר. קל וחומר גזל האהבה וגזל התמונה בה מצטייר/ת בן/בת הזוג בעולמנו הפנימי. אשרי החברה הזוכה לשמור על ה'לֹא תַחֲמוּד'.